

ԼԻՐԱՏՈՐԱԿԱՆ ՀԱՅՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՌԻՏԱԿԱՆ ԳԱՆՈՐԴԱՆԻ
«ՄԱՐԿԱՆԻՍԱՆԱՆԻ ԱՄՐԱՆՈՒՄ» ԺՈՂՈՎԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ս.Լ.Գրիգորյան

Մ. Գալոյանի ամբողջ ստեղծագործությունը շաղախված է հայրենի եկերթի կարտուզով: Նրա յուրաքանչյուր էջ, յուրաքանչյուր տող շնչում է խոր հայրենասիրությամբ, պայծառ լավատեսությամբ: Հայրենիքից յշտված, անհաջ կարողոյի մորթորը հոգիններում, այնուամենայնիվ հույսով և հավատով ապրող մարդիկ են գրողի հերոսները: Այդպիսին էին նրա առաջին «Լուսին» ժողովածուի կերպարները: Ջորի Այրոն, դաշտապահ Օսոն, հովիվ Ապին, ուսուցիչ Լեկին, հնձփոր Վարոն և ուրիշները վերջիններիս շարքերն են համալրում արծակազրի «Մարտիկա սարի ամպերը» ժողովածուի կերպարները: Նրանք անցել են կյանքի միևնույն ճանապարհները, ունեն նույն անեղ, փորձություններով լեցուն ճակատապիչող կոտորած, նախնիք, գաղթ...

Պատումների առանցքում վերնուշերի առկայությունը Մ.Գալոյանի ստեղծագործության ընդգծված առանձնահատկությունն է: Այդ հուշերը նաև իրենն են, ինչն էլ նրանց արդյունք է, նրանց ժառանգորդներն են:

«Մարտիկա սարի ամպերը» շարքում «ծառ» ծերունիներին պատկերելու համար գրողը դիմել է մանկության հուշերին, որովհետև այդ ծերունիները անգլային են պատկանում և, ավարդ, կյանքիս հեռանում էին: Գալոյանն ուղղակի վերակենդանացրել է այդ միասիտ, գեղեցիկ և ուրեղ մարդկանց:

Գրողի ստեղծագործության արտահայտված առանձնահատկություններից մեկն էլ հերոսների կյանքի շարունակվող պատկերումն է իրար հաջորդող պատմվածքներում:

Ժողովածուն քաջվում է «ժա հին ու նոր օրերը» պատմվածքով, որի հերոսը հենց իր՝ Մ.Գալոյանի հայրն է: Պատումը ներկայացվում է հեղինակի անունից: Երգի կարոտով ապրող իննսուն տարեկան ծերունուն րգիում է, թե գտնվում է իր հայրենիքում: Նրա խոսքն այն է՝ ուղղված որդուն. «Ես գարնան Ծովասարի արտերն ինչ գանենք, գարի՝ գանենք, թե՛ գլցի» կամ. «Մուշեղ, Տոնեն ես տաքի արաղ շա՛տ ունեմ...»: «ժա հին ու նոր օրերը» պատմվածքում պապը դառնում է անհետացող սնունդի հավաքական կերպար:

Թանձր կարոտ կա «Կանյք» պատմվածքի յուրաքանչյուր տողում: Պատումի հերոսը ծերունի Ջորուն է: Նա Երգում սիրել էր Այնին ու կորցրել: Իր սիրած էակին հանդիպում է հիսունինգ տարի անց և որդուն փախցնել նրան: Շուտ սաստիցին. «Այնեն, Այն իմ հոգին, Այնեն...» կանչելով ընկնում է սար ու ձոր, որպեսզի ելք գտնի իր սիրո կողքին իննելու համար: Գրականագետ էլ. Գրիգորյանը նկատել է. «Պատմվածքում հերոսի ապրումները, բնապատկերները միաշաղկապում են ներքին նրաժշտական գգազորությանը»: Բնապատկերներն ունեն իրենց բնորոշ գույներն ու երանգները և ինքնատիպ տոնայնություն: Լուրթ գույների համադրությամբ գրողն ստեղծում է «Սաղաղ լողություն» պատկերը: Կապույտը, որ խորհրդանշում է հաղթություն-խաղաղությունը, դառնում է անգլայի խղիչ և պատկերների հենքը: Հետագա շարադրանքում հերիադային խաղաղությունը դառնում է հեռավոր նրազ» [1]: Պատմվածքը Գալոյանի ամենանրբին երկերից է, իրար հաջորդող հյուսիսի ոճով ձևակերպված գնդող ապրումներն ու մտորումները պատմին տալիս են քնարավանդություն, վերջինս գրողի արձակի առանձնահատկություններից է: Պատմվածքում առանձին հատվածներ հասնում են պատկեր-ապրումի քանադանդակաձև օրինակի: Ահա մի հատված «Այնեն, Ջորոն նայեց պատուհանից դուրս, լեռների վրա արևն արդեն հանգչում էր: Արևմալը չեղներ մեջ աշխարհիքին,՝ երգահանա շշնջազ Ջորոն... կենթ ու արևմալը ու իրկելու ու գիշեր չեղներ, ամառ ու ծմեռ չեղներ... Կպիտոր՝ թաք գարուն... Թաք գարուն ու առավոտ... Ու մեծնալ չեղներ, Այն, Էրեխան մարտ Էրեխա, ես՝ էն նախնու քարի վրա, դու՝ շաշտ կանաչների մեջ ու քու գլխին ծաղկեալակ, Այն...» [2]:

Այնորը կարոտում էծի Թորոսին («Բեռի Թորոս») հանգիստ չի տալիս այն զգվոտ հիշողությունը, որ ինքը դեռ փոքր էր, իր քրոջ հետ ընկույզ էր հավաքում և յցնում քրթգները: Մակայն գալիս է Մեմեմե Լեֆնուհին, բռնի ուժով դատարկում լեցուն քրթգները, իսկ Թորոսը ոչինչ չի կարողանում անել: Նա չի կարողանում գիշերն անգամ հանգիստ քնել, անքնիստ զգվոտ հիշողություններն են այցի գալիս նրազում: Մինչև կյանքի վերջին րոպեները Բեռի Թորոսն ընդգվում է այդ արյունամած աչքերով

* Աստղանիշով նշված բոլոր աշխատանքները գեղուգվել են «Երիտասարդ գիտնականների II գիտաժողովում»: Մոնոլինաներևոտ, ապրիլ, 2007թ.:

աստիճանաձևերի դեմ և կոխի տալով ավանդում է հոգին... Թորոսի միջոցին միտքն ուղղված էր թառանք։ «Դո՛ղի ու ձգո՛ւկ, ետ դառնա՛ս իմ նկամ ճամփով... Է՛ն ճամփեն, սառ ու ծորի մեջ քանց թե՛լ խոճված կռվի ու կոտորումի իմ մոլոր ճամփեն, դու կծկիս ու ետ դառնա՛ս, ձգու՛կ» [3]։

Անկառնված, գրողի իղնալ հերոսը Դավոն է՝ համանուն նովելի կենտրոնաձիգ դեմքը։ Պատմվածքի պլոմեն զարգանում է Դավոյի վերնուշի միջոցով։ Մահամերձ Դավոյի մահոճի շուրջն են հավաքվում նրա ֆիդայի ընկերները։ Տոգևարի մեջ Դավոն վերհիշում է «Օրհասական մարտեր էի տում Անդրանիկի գլխավորությամբ, հանկարծ կռվի թե՛մ պահին հոգեզարար մի երգ, ասեմ կապում է գլխորների ձեռքերը։ Ափայլաներ ջայդում են թուրք գորքին, և նրիստասարդ երգիչը գերի է ընկնում։ Անդրանիկի այն հարցին, թե նրիստասարդ զինվորն ինչու չի գնար վերցրել, թուրքական շողմ ծախող զինվոր ծրգիչը պատասխանում է. «Ի՛մ գործը երգելն է, փաշա, ես գործ չունեմ սպանելու հետ»։ Այ՛լ ալվմառի սիրտն Անդրանիկը ներում է շնորհում երգչին, հրամայում է ձեռ չտալ, բայց զինվորներից մեկը Դավոն, առաջ է գալիս ու ասում. «Ի՛մ տոհմը երգ չունե՛ր, փաշա, թույլ տա՛ս, թույլ չտա՛ս, սպանելու են» [4]։ Այ՛լ սրի ծաղրով յոթնուհին է երգչի գլուխը։ Անդրանիկը զարդանում է այդ զինվորի վրան և հրապարկում է կապիկ ու չուրը նետել։ Դավոյի ընկերները գետնակի նրան ազատ են արձակում և Դավոն անգնահատելի ծառայություն է մատուցում հայրենիքին։ «Քու ճակատին ուրախություն կա, Դավո, նկատում է ընկերներից մեկը. դու Լքզիկ կերթա՛ս, քու սիրտն ի՛նչ կուզե՛»։ Դավոն դժգոհ տնքաց, շուրջը շարժեց. «Փա՛ս յսանգարիք, կոխվ կերթա՛տ, ով զարկվի, դավաճան է!»։ Կրակահագեռ Մելս Մնթախըր նկատել է. «Նովելին բարբախող ժիթմ է հաղորդում «Ով զարկվի՛ դավաճան է» ֆիդայական թալիսման-խոսքը, որը տարբերում է և մահամերձի, և նրան շրջապատած համերկրացի ծերունիների հոգեկան աշխարհը։ «Երկու հիմնարար պատկերով է բազմում ասոական թագվիկի և, իրոք, վերջին մոնիկան-զինվորի սրանջվիկ կերպարը։ Երգի պատկերում Դավոն չի ենթարկվում գորավարի հրամանին, պիտանում է, գազանացած իրադակների բարոյական նեցուկ ու ոգևորության աղբյուր հանդիսացող երգչին, զի նրա երգը չար գործի ու չարագործներին է ծառայում։ Ձորավարի հրամանին չենթարկվելու պատիժն Արածանիում խեղդվելն է։ Պատկերի լուծումը փրկված Դավոյի հերոսական սխառնք-հետազոտությունն է՝ մարդու հաղաթանակը» [5]։

«Այդքուր պե՛տր է, վճանալ աղայա՛ր,– դա է ծննդատությունը»։ Այս սկզբունքով են առաջնորդվում Դաշույանի հերոսները։ Ծովասարի Օհանը համանուն նովելում մեկ անգամ ես հաստատում է այդ ճշմարտությունը։ Տերոսին մինչև խոր ծերություն հանգիստ չի տալիս այն ցավոտ հիշողությունը, երբ հայրը դանակով կռվի է թնջվել ավալաբերի հետ ու ինչպես հայրն արնաշարալիս գլորվում է Ծովասարի փնջերին։ Տոր ծանրը հնչում է որպես հայրենի հողի կանչ։ Մահը արթնումներն Օհանին հավասարակշռությունից հանում են։ Նա որոշում է գնալ Ծովասար և վրեժ լուծել յոթնամուց։ Այդ մտայն ասում է իր որդուն և մեղացած հարազատներին. «Լքզիկ կերթա՛տ, առավուտ կերթա՛տ,– հաստատ առաջ Օհան է շեշտեց,– առավուտ եմ ճամփորդ եմ։ Դ-ե, քնեք, որ առավուտ շուտ էլ նեք, ճանապարհը գիս։ Ես էլ թխմ»։

Այսպես, Օհանը 15 օրվա պաշար է վերցնում՝ հաջորդ օրը ճանապարհվելու համար։ Առավուտյան, նրբ Օհանը գլուխը իջնում է, նա հեռվից նկատում է զածրում կանգնած ավուտն և ուրախանում։ Ավուտներնան եկել էր, որպեսզի Օհանին տեղափոխի հոգեբուժարան... Բողոն էր բերել...

Լքզիկ գնալու զանալու զանկությունը վառվող «ուխտի» ճանապարհված Օհանին որդին նստեցնում է «շտապ օգնության» մեքենան, իսկ խեղճ Օհանը կարծում է, թե որդին տանում է ճանապարհելու և հոգավոր է։

«Փչփույ Մելոն» պատումը հիշեցնում է Ավ. Բակունցի նույն թեմայով գրված «Ծիրանի փողը» ստեղծագործությունը։ Մելոն «Ծիրանի փողը» պատմվածքի հերոսի։ Տագրոյի նման հայրենի եղբորից հեռացած, Լքզիկ կարուտն իր սրինգի նվագից առնող կերպար է։ «Գաղղը խեղճ Մելոյին ծանոթանալուտի մի օր իր սն յաներով նստեց լեռնային մի խարխուլ գյուղ։ Գարուն էր բացվել և մի իրիկապաշտի մարդիկ տեսան, որ Փչփույ Մելոն տանիքին կրակ է արել և նստել կողոնքի։ Փչփույ Մելոյին տեսան կտուրին նստած և հավաքվեցին, գնացին նրա մոտ։ Այսպես, Մելոն փյուն է իր փողը և թոխուբոհից, լաց ու լավանից խալացած ավանդները բացվում են հեռացած-մոռացած հնչյունների առջև» [6]։

Պատմվածքը ներկայացվում է հեղինակի անունից։ Նա ընկերոջ հետ հանդիպում է Մելոյին, գրողը նրա հետ, բայց վերջինս իր հիշողությունների ու խոհերի հետ է։ «Եղինակը եզրադակում է պատմվածքի վրա. «Լրտեսացել էր սնգ, մոռացել էր, որ տեղը մոռացել էր, որ խոսում է... Նրան թվում էր, թե ինքն իր մտքերի հետ է, ամեն օրվա պես հիշում է...» [7]։ Այս պատկերն ուղղակի անմարում կարուտից ծնված մի ուշաքրավ պատրանք է։

Պատրանքը կենտրոնական տեղ է գրավում նաև «Խուրեցի Ափրեն», «Աղորիք» պատմվածքներում։

Երկար տարիներ է, ինչ Ափրեն չէր կարողանում իր նոր կառուցած տան հատակը շինել, որովհետև ծալբանիղ արքայտ էր։ «Խուրեցի Ափրեն»։ Սակայն գետինը նրան սիչու հիշեցնում է իր հայրենի տունը, կարուտով է վերհիշում մուշուի հետևում թողած, իր սիրելի Լքզուրմ բզկտված սանկուլությունը։ Բայց գալիս է, մի պահ, նրբ Ափրեն որոշում է վաղարժան գտնել՝ հառակը սաքրելու

համար. Նա այդքն տախտակ ուներ: Սակայն ոչ մեկն անվճար չէր անում, ինքն էլ փող չունեի: Հայտնից հայտնված մարդը վերցնում է մուրճն ու մեկը ու չղայնացած սկսում տախտակները լսել մտքում հայելոյելով վարպետին:

«Հայտը որը գյուղում լուր է, տարվածում, թե Ափրեմ տունը «պղծել է»:

Ափրեմի կինն անընդհատ գովաբանում է ամուսնուն, սակայն վերջինիս հիշողության մեջ հայրական տունն էր, իր մանկությունը:

«Մի անգամ սննդավոր քայլեց նրկարությանը, քայլեց լայնությանը, գնաց անկյունագծով, ու դարձավ, քայլ ոչ մի անկյունից արևի փուշոտ սրունք հայտնվել չէր կարող, որ նեղել էր մինչև հասակ սարքերը բաց գեղնի վրա»[8]:

Ափրեմ այլևս վարդապետ չգտել իրեն, վերցնում է լինպը և հատակը քանդում: Կնոջ ծանր գյուղացիները հավարվում են և աշխատում հենո քաշել Ափրեմին, որն ասում է. «Դուր ոչ պող շինելու օգնեցիր, ոչ քանդելու օգնեց: Մենակ թողնեք զիս» [9]:

Սյուրեն բացահայտում է խոթնեցու բնավորությունը: Պատրանքը դառնում է մարդու էությունը:

«Աղորիք» պատմվածքի հիմքում ընկած է լսողական պատրանքը՝ ի տարբերություն նախորդ պատմվածքի, որտեղ անկա է տեսողական պատրանքը: Մանրաբեռ է պատմվածքի հերոսի՝ խաղաղ ընտանիքը, ամեն ինչ սակավ է ու ղղվար ծնողներով: Գյուղատնտեսական աշխատանքների և հաշիվների մեջ խառնված, աշխատանքից դադրած իրադրություն հանկարծ լսում է. «հեղեղ» գույլը և մարտանք է, ալիքների դեմ: Նման վախ խաղեց ասելով է, մեկ էլ գաղթից մի քանի տարի անց, նրա «նկա ն» կանաչ աշխարհը խառնեց իրար:

Պատրանքը միակ բացառիկ միջոցն է, ներդաշնակ անցյալն ընդհատված պահից վերադառնալ համար: Բազմ Առաքելի համար այդպես էլ պատրանք է, մտում, թե գյուղից հեռու, իրոր, պատաշարն արդյուր, սպիտակին տալիս, թե ռիտարների հոտն է, որ էլ շրջում եղած ժամանակ տանում է Հավատասար: («Պատրանք»):

Այս պատմվածքների մեջ ամսանմանում են այլ հերոսներ, որոնց ներքին կոփվել նաև իրենց ինքնուրույնության համար է, մի քանի պատմությունում խորագրվում է բնագրագրությունը, հերոսները սերտ կապվում են հողին, հայրենիքին, բնիկին, քարին, ջրին, ծառին:

Ազնիվ անհատի ճակատագրի մասին է պատմում «Ներսես» պատմվածքը: Ներսես չրջվածի հաշվապահն է, որն ասում է, իր գմփոր պեղին: Վերջինս՝ Վիրաբ Էգորիչը, չափազանց անագին անաքարք մարդ է: Սակայն նրա ծննդյն ամեն ինչ փոխվում է: Նախագահը իրավիճակ էր բոլոր աշխատողներին: Շատերն են նրան գովաբանում իրենց բաժակաճանաչողով: Ներսես, տեսնելով այդ ամենը, վեր է կենում և ծավալում քաժակաճանաչողություն՝ գովաբանելով իր պեղին:

«Նվ այն էլ ի նչ գովի... Մտում էր, որ դեռն մտոյից գնար, հասներ սննդակի գյուղը, Վիրաբ

Էգորիչի ծավաղ համբողջը» [10]:

Ուշ երեկոյան Ներսես չրջվեցալույսից վերադառնում է տուն՝ պառվում քնելու: Կենսիչերին գարբնում է, հիշում իր բաժակաճանաչող և գլոյում իր արածի համար. «Հաժակաճանաչող... բաժակաճանաչող հիշեց ու տնրաց»:

Կենսիչերին մեկնում է, նախագահին. հենո վերգնում իր խոսքերը. «Կիշերով եկա զիմ խոսքը ետ առնիմ ու լրջում: Ով ինչ ճառեց, աստված իր հետ, բայց ես զիմ բաժակաճանաչող եմ էլ, կտնիմ, զիմ գովին եմ էլ կտնիմ, այսպե՛ր, հոգի ունիմ տալու... Դու ի՞նչ հարե՞նաս, ժամանակ-ժամանակ կճառես ու մարդկանց աչքին թող էլ կփչիս: Դու ի՞նչ ակնիմ ու արդար, քո շանն ի՞նչ պահանջեց, դու է՛ն կանխի: Դու ի՞նչ լիպր մարդ, մի ի՞նչ ունենաս, էլ ի՞նչ կյանք: Խնդիր էլ, էլ չեմ խոսի: Ես գնացի» [11]:

«Թաթոն» պատմվածքի համանուն հերոսը եզան աչքերի արտագույնաբնական մեջ տեսնում է մահացած հոր աչքերի արտահայտությունը՝ «Էզան աչքերից համաձորեն նայում էր հայրը... Դու իմ Հոյ հերն ես, իմ ցոյ եզ, դու իմ Հոյ հերն ես» [12]: Սա հենց ամեն ինչի փոխանքախախտված հարազատությունն է:

Մարդու, քնության ու հայրենի եզերի սիմվոլ է դառնում Գինարը ծաղիկը: («Գինարը ծաղիկը»): Պատմվածքի հերոսը՝ Դարսմեղ, նախապես է: Նա հանդիմանում տեսնում է Գինարը ծաղիկն, որին էլ շրջում էր անաչին անգամ տեսել: Կարոտը հոգում Դարսմեղ պապը ծաղիկներից մի գեղեցիկ փուլն է սարքում և տանում գյուղ: Գյուղ է տանում, մարդկանց բաժանում նրկից հիշատակ մնացած հարազատներին: «Մարության սարի անաչիքը» ժողովածուի և անոսարակ Մ. Գալոյանի պատմվածքների գլուխգործոցը կարելի է, համարել «Մարսիկն արքան» ստեղծագործությունը, որով էլ ավարտվում է ժողովածուն:

Ուրտուն տարին անց Մամվիրեն որոշում է տոփովել հայոց այգուրենը. «Մեր Թագավորը սուրբ Մաշտոցի այգուրենն է», սա էլ պատմվածքի գաղափարը, որն անընդհատ կրկնում է Մամվիրեն արքան: «Մամվիրեն արքան» պատմվածքը խոստովում է այն ամենի, ինչ անում էր հենց ինչը՝ հեղինակը: Այսինքն՝ գոնե գրով մոռացումից լրկելով հայրենիքի հիշատակները, պատմության ճշմարտությունը, և այն պահ տալ վերջիններին: Հակառակ դեպքում թշնամին ամեն ինչ կհարստացնի իրեն, իրենք կդարձնի ոչ միայն քարտեզը, այլև եզերեն սրբությունները [13]:

Պատմվածքի հերոսը հեզնում է, սուլլանին՝ ասելով. «Դու սուլթան ես, բայց սեփական գիր չունես, որդիդ տառերով ես գրում՝ արյունոտ հրամաններ, իսկ մենք թագավոր չունենք, բայց ունենք սեփական գիր: Եվ իմացած եղիր, որ սուրբ Մաշտոցի գիրն էլ սեր թագավորն է: Եվ մենք յոտ արնոտ ձեռքը մերժում ենք և մեր արդարախոս ու արդարամիտ թագավորի ձեռքը համբուրում ու դնում ենք մեր գլխին» [14]:

Ամբողջ գրողը դրնգում է, և ուսմանք ասում են. «Ձմեռ է. փոթորիկ է մտել Մամիքի գլուխը, գարնան հեռ գուրս կգա» [15]: Բայց Մամիքին շարունակում է իր հաղթանակներ գործը. «Հայոց գրերը հայոց զինվորներն են»:

Այդուրենը սովորեցրելուց հետո Մամիքին թերթ է կարդում և կթվորների հարևանի մասին գրված մտաբանք ու սխալ հոգվածի համար զայրանում: Նա նստում է ու նամակ գրում խմբագրությանը՝ իր վաճառի հեղինակին. «Այդ հարևանսին երազում էր բժշկուհի դառնալ և աղքատությունն էր պատճառը, որ նա վարդապետավ հասնել իր երազանքին: Իսկ ժուռնալիստը գրել է, թե նրա երազանքն է, որ վաճառի հեղինակն»:

«Փորի համար հոգին չեն ծախսի» ասում է Մամիքը արքան,- Սուրբ Մաշտոցի արդար վերադարձին անարդար հրամաններ մի տուր: Բո հարամ աչքը թեզ քաշե» [16]:

Մամիքն արքայի վերջին գիրը՝ ուղղված թալանչի Օսմանին, ցնցող է: Նրա իշխողությունից չի չնչնում այն, որ իր հայրենի Մեհրն աղքատ Օսմանը նոր անուն է կնքել՝ Աթաբեկաբ. «Օսման, թալանչի Օսման, ուրեմն, ուրեմն որպես ավագակ որ ճամփին կանգնեցիր, էդ ճամփեն քունն է, հա՛: Բու թալանչի ձեռքն, որ դռան դիպավ, էդ տունը քունն է, հա՛: Բու հարամ շունն որ աղբարակին դիպավ, էդ աղբարը քունն է, հա՛... Աթաբեկաբ... Սասնո ստերնում Աթաբեկաբ հարամանուն աղբարը չկա: Չկա ու չկա: Աղբարի անունը Մեհրն է, Մեհրն էլ կմնա: Աջուռ Մեհրն է եղտեղ, հենց էդ աղբարակի բխած տեղն է հանդիպել առուին ու ճղել գառայն ու, կամոր արարչի տեղնուտեղն աղբար է բխել: Եվ արարչին ինքն է կնքել Մեհրեաղբարը: Աթաբեկն է ծնել ու արաբիչն է կնքել: Օսման, թալանչի Օսման, ես ել մեռնեմ, դու էլ մեռնես, աղբարի անունը Մեհրն էր ու Մեհրն էլ կմնա» [17]:

ՄԳալոյանը «Մամիքն արքան» պատմվածքում շոշափում է քաղաքական հարց. «Դուս աղբարների սփիններն այս անգամ կհայեյն Ծիրնկատարին, կշողողան Անդրկ լեռան կատարին: Դուսը, իհարկե, կհաղթի, կասկած չկա. սաղաթի սփինից ասկարը դողում է, թուրը միշտ է հաղթել ու կհաղթի: Դուսաց սփինը կհաղթի, այո, բայց վերջում, ամենավերջում կհաղթի Եվրոպայի ղեկավարությունը: Այո, Եվրոպայի նենգ քաղաքականությունը հաղթող դուրս կգա: Այ, արդամն էլին: Եվ անիշխան ու անզեն ժողովուրդը կպատվի իր երազի, հույսի ու ռուսասիրության համար» [18]:

Հիշե՛ք, տեր կանգնե՛ք ձեր կորստին. այս է պատգամում, ինչպես ամբողջ գիրը, այնպես էլ «Մամիքն արքան» պատմվածքը:

«Նիդեռլանդի պատմվածքներում հերոսների արտաքին նկարագրություններ չկան: Կան նրանց ներաշխարհի խոր թափանցումներ, հոգեբանական ընդգծված առանձնահատկություններ: Պարզ ու միասին, արդար ու ազնիվ մարդիկ են նրա հերոսները: Նրանք նվիրված են իրենց հայրենիքին, որն էլ ապրելու միակ իմաստն է և հաճախ որի մարառում են մինչև մահ:

Գրականություն

1. Վ.Գրիգորյան, Մ. Գալոյանի ստեղծագործությունը, Երևան, 1988, էջ 107:
2. Մ.Գալոյան, Մարութա սարի ամպերը, Երևան, 1983, էջ 180:
3. Նույն տեղը, էջ 197:
4. Նույն տեղը, 1983, էջ 217:
5. Մեք Մալոյան, Լեպիկական կերպարի ստեղծման չափումները, Վանաձոր, 1984., էջ 107:
6. Մ.Գալոյան, Մարութա սարի ամպերը, Երևան, 1983, էջ 232:
7. Նույն տեղը, էջ 235:
8. Նույն տեղը, էջ 283:
9. Նույն տեղը, էջ 284:
10. Նույն տեղը, էջ 203:
11. Նույն տեղը, էջ 209:
12. Նույն տեղը, էջ 238
13. Դ.Գառաբաբյան, Հայ գրականություն, գիրք երկրորդ, Երևան, 2002, էջ 329:
14. Մ.Գալոյան, Մարութա սարի ամպերը, Երևան, 1983, էջ 401:
15. Նույն տեղը, 1983, էջ 400:
16. Նույն տեղը, 1983, էջ 401:
17. Նույն տեղը, էջ 403:
18. Նույն տեղը, էջ 402: